

р Ш16(2=4с)
к М59

І. МИКИТЕНКО

БРАТИ

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

+

Шифр RUB(2-4). MS9 Инв. № 26258.06Автор Михайленко Л.Назва Брати: [Победі].Місце, рік видання Х., К., 1934.Кіль-ть стор. 62/1/0.

-//- окр. листів _____

-//- ілюстрацій _____

-//- карт _____

-//- схем _____

Том _____ частина _____ вип. _____

Конволют: _____

24.09.2002
10.10.02

Л і М

МАСОВА БІБЛІОТЕКА ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

І. МИКИТЕНКО

Б Р А Т И

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО
ХАРКІВ 1934 КИЇВ

Редактор *П. Ходченко*
Техкер *М. Гулак*
Коректор *К. Малюшкевич*

Помираючи, старий Сахно казав до своїх синів:

— Сутуж тепер і на землю і на гроші. Сутуж, діти. Оце, що маю, візьміть та приробляйте. Зачепилась земля за панів, доки висмикнеш клаптик хоч на долоню, то й жили з себе вирвеш... Та, живучи вкупі, якось прохарчуєтесь. У ремество не лізьте, бо що ремісник, що робітник — легкий народ. Сьогодні був, а завтра загув і попелу не зосталось. Цур їм... Не дивіться на тих, що йдуть на фабрики та на цукроварні. Ідуть на легкий хліб, та там і гинуть без сліду й без пам'яті. А на землі, хоч і тяжко-гірко, та все ж таки є надія в бозі, коли товар на возі. Хоч який малий та нещедрий той клопоть землі, а не цурайтесь його, робіть...

Три сини стояли перед батьком, як три дуби, та уважно слухали його слова.

Три сини — на рік один за одного старший: Прохорові — вісімнадцять, Семенові — дев'ятнадцять, а Никанорові — двадцять. Уже й вус йому чорний звисає на губу — так і в батька було колись.

Стояли, думали кожний про своє.

Никанор тоді зітхнув глибоко й проказав над батьковою постіллю:

— Як наші батьки жили, вічна їм пам'ять, так і ми будемо жити. Земля хоч і мала, та гляди її, то й вона тебе не забуде. Ми хоч бідні, та на роботу не ледачі. Помирайте, тату, спокійно, коли вже ваша смерть прийшла, а я все те зроблю по вашому закону і братів доведу до пуття. Помирайте спокійно.

Так і помер Сахно. А як помер, zostались сини, пішли своїм трибом, то й слова ті давно пішли в непам'ять.

Багато рук у сім'ї, а тут ще оженився Никанор. Став за батька правити, а воно — тільки лайка та гріх. На роботу всі гарячі, вхоплять — згорить під руками: три клапті землі тієї по грудочці переберуть, кожну бур'янину вирвуть, на пір'я переб'ють ниву, а прийшла осінь, прийшла зима — важ по зернині, олії не купи. Як піст, то вже й позичай хліба, та ще й на одробіток.

Усе думав Никанор:

«Нехай. Не ми послідні — б'ються люди та й на хазяїнів вибиваються. Може, й ми не гірші, приробимо».

Не раз говорив йому Семен:

— Пропадем, як мухи восени. Десять тисяч землі в самого Варуна, а нам на село на п'ятсот дворів уполовину менш приходитьсья. Як же ти виб'єшсья?

Випивати почав.

А Прохор, найменший брат, побув із рік при купі й почав до економії найматися. Що заробить — на гурт і віддасть. А воно тоне, як крапля в морі.

Потім ще й Семен оженився. Не дав Прохор ділитися — живи при купі, бо чим його ділитися? Аби землю кришити?

Так і жили. Никанор чорнів, обростав волоссям та все на хазяїнів поглядав. А Прохор почав бунтуватися. Проробив строк у пана і одягтись нема за що. Яке ж це життя? Та отак цілий вік? І світу не побачити? Коли ж воно покращає?

Вигнався він — парубок на славу. Очі сміливі, чуб буйний та чорний, як ніч, а сила в руках — страшенна. Ударить кулаком по столі — хата задвигтить. Та тільки невеселий, все думає, а то ще й книжку якусь дістав та все ховається з нею. Зовсім одвернув від себе Никанорове серце.

— Шануйся мені,—казав Никанор.—Гляди, ще проти панів підеш. Зогниєш у острозі.

А він тільки гляне на нього, наче вріже бровами. Шануюсь, мовляв.

Чудний якийсь він став. Ішли якось з роботи; випав дощ, у полі було росяно, а на дорозі — калюжі. Став він під хрестом — закурює. Пальці поклякли, ніяк цигарки не скрутить. А тут автомобіль панський як налетить, як гаркне, та багнукою спід коліс чисто геть і обдав його:

і руки, і лице, і очі заліпив. І полетів далі, аж дим позад нього синіє.

Никанор, нащо вже не любить сміху, а й він скривив губу — всміхнувся собі під вуса. Що ж ти, мовляв, роззява, не став к строці? Треба ж берегтися, їм же ніколи дивитись, коли машина пре, аж свистить.

А Прохор кілька хвилин стояв так у багні, не ворухнувшись, тільки випустив із рук цигарку, бо вона розкисла в багнюці зовсім. Стояв мовчки, стиснувши зуби, дивився вслід тому автомобілеві. Очі йому горіли дивним, затьмареним вогнем. На скронях випнулися м'язи, він ніби хотів кинутися вслід і розтроцяти машину, перекинути їх самих у багнюку. Та потім витер обличчя й пішов далі, місячи грузьку межу босими брудними ногами.

Довго потім не розмовляв він навіть із Никанором, ніби той у чомусь завинив перед ним.

І ось одного разу, коли в селі стояла глупа осінь, по вулицях їздили козаки і не можна було світити світла, Прохор остаточно розмислив, що треба йому вириватися з цих лещат злиднів, багнюки й безправ'я. Цей рішинець твердо заліг йому в серце. Довго нікому про це не казав. Вийде за ворота, постоїть... Над хмурым обрієм пливуть грізні хмари, немов десь страшна пожежа, і сірий тяжкий дим розходиться по цілому світі. Нарешті, він не витримав.

— Не можу я, Никаноре, — сказав він до брата. — Як собі знаєш, а я не можу.

— Чого ж ти не можеш? Не розбереш тебе.

— Душить мене! Оця бідність проклята, собаче життя. Правду казав той чоловік, що ночував у нас: задушать народ чисто геть. Утечу я, мабуть, світ-заочі. Може, знайду десь краще.

— На фабрику, може, чи куди? — спитав тоді насмішкувато Никанор. Нагадав йому батькові слова.

— Ех, — відказав Прохор, — не тямиш ти, Никаноре! Що ж батько? Лежить у землі. А життя? Воно ж і стребує не з батька, а з нас. Ти он дивишся на хазяїнів, та ти й здохнеш у злиднях, а не станеш хазяїном! Швидше підеш до куркуля у найми. А я не хочу, будь вони прокляті. Краще піду туди, де більше світу, де люди сміливіші, вміють боротись за своє право. До робітників піду! Бо тут пропадеш ні за пухлу душу, з голоду пропадеш.

Він подивився братові у вічі і, щось пригадавши, тихо вів далі:

— Як були ми ото в городі з хурою, так, знаєш, чудна пригода мені трапилась, ось ти слухай. Лежимо ми під возом. Коні хропуть, мордами полову з рептуха викидають. Саме ранок починається. Туман такий над городом, а за тюрмою небо ледь-ледь червоне. Лежу, курю, коли це чую—гудок! Один, далі другий, далі третій. Гудок за гудком. Знаєш, як ото співає хто, у кого голос дужий, що аж хата

дрижить, наче стелю хоче зірвати. А тут так небо дрижить од гудків...

Никанор похмурився, підняв свої широкі плечі.

— Гудок, щоб ішли на роботу. Що ж тут такого?

— Тавжеж на роботу. І от я собі лежу, піджак у мене тліє — жаринка впала, а я й не чую. А в нас, думаю собі, півень удосвіта... Ку-ку-рі-ку... У кожного свій півень... тільки й того... Вийде чоловік на двір, почухається. Темно! Собаки заводять. А тут іще, кажуть, наженуть козаків, душити нашого брата. І в економії життя собаче. Ніде не заховаєшся, хоч живий у землю лізь.

— Ну, та й далі що? — глухо спитав Никанор.

— Встав я, підкинув коням. Ніде ні духу. А я не можу, гудить, чуєш?

— Тягне чи що?

— Атож. За живе тягне! Наче підказує тобі: «іди, нас тут багато, тут наша сила!» Стою, а в голові кров бухає. Чудно! Зірвавсь і гайда! Прийшов до заводу, став за корпусом, а вони саме у ворота валять... Робітники. Валять, як ото вода чорна! Ні спинити її, ні загатити... Ні якою силою! Темно, — ранок сірий, корпуси чорні, високі. Робітники з ліхтариками. Цигарки допалюють, топчуть ногами та у ворота, в ворота... Тільки картузи ворущаться та вилається хтось іноді. А очі — блись-блись,

тисячі очей, так і проймають! Здається, пройдуть над землею—змісять, залізом закидають.

— Кого?

— Кого? Тут то й штука... Це в них спитай, вони знають кого. А я б насамперед Варуна, Животовського, Стародубця змісив. — Очі Прохорові спалахнули лютим вогнем тієї безнастанної зненависті до пана, яку він ще не усвідомлював сповна, як зненависть класову, але яка вже гартувала в ньому почуття великої солідарності до робітників заводу. Віддавшись своїм спогадам, він дивився вперед і тихо, кованими короткими словами вів далі:

— Постояв ще, доки пройшли. Задвигтів корпус, слухаю, відірватись не можу, чую як клекоче робітнича сила. Підходить стражник: «Ти, — каже, — чого стовбичиш? Проходь, любезний, як не хоч до кардегардії. Спокою за вами, — каже, — не маєш». Пішов я. Іду городом. І тільки-тільки виткнувся пружок сонця. Дивлюсь — партію арештантів погналі.

— Яке тобі діло? — скипів Никанор. — Заробили, то й погналі. Сиди на землі, роби чесно — ніхто не пожене.

— Не пожене, то в землю зажене, — гостро одказав Прохор. — Я вже бачу. Ти ось і брат, а душа в тебе черства, камінна вона в тебе, чи що? Злидар, а шкура товста, як на дубі. То й роби на них, скільки хочеш!

— На кого?

— На куркулів!

і руки, і лице, і очі заліпив. І полетів далі, аж дим позад нього синіє.

Никанор, нащо вже не любить сміху, а й він скривив губу — всміхнувся собі під вуса. Що ж ти, мовляв, роззява, не став к строці? Треба ж берегтися, їм же ніколи дивитись, коли машина пре, аж свистить.

А Прохор кілька хвилин стояв так у багні, не ворухнувшись, тільки випустив із рук цигарку, бо вона розкисла в багнюці зовсім. Стояв мовчки, стиснувши зуби, дивився вслід тому автомобілеві. Очі йому горіли дивним, затьмареним вогнем. На скронях випнулися м'язи, він ніби хотів кинутися вслід і розтрощити машину, перекинути їх самих у багнюку. Та потім витер обличчя й пішов далі, місячи грузьку межу босими брудними ногами.

Довго потім не розмовляв він навіть із Никанором, ніби той у чомусь завинив перед ним.

І ось одного разу, коли в селі стояла глупа осінь, по вулицях їздили козаки і не можна було світити світла, Прохор остаточно розмислив, що треба йому вириватися з цих лещат злиднів, багнюки й безправ'я. Цей рішинець твердо заліг йому в серце. Довго нікому про це не казав. Вийде за ворота, постоїть... Над хмурым обрієм пливуть грізні хмари, немов десь страшна пожежа, і сірий тяжкий дим розходиться по цілому світі. Нарешті, він не витримав.

— Не можу я, Никаноре, — сказав він до брата. — Як собі знаєш, а я не можу.

— Чого ж ти не можеш? Не розбереш тебе.

— Душить мене! Оця бідність проклята, собаче життя. Правду казав той чоловік, що ночував у нас: задушать народ чисто геть. Утечу я, мабуть, світ-заочі. Може, знайду десь краще.

— На фабрику, може, чи куди? — спитав тоді насмішкувато Никанор. Нагадав йому батькові слова.

— Ех, — відказав Прохор, — не тямиш ти, Никаноре! Що ж батько? Лежить у землі. А життя? Воно ж і стребує не з батька, а з нас. Ти он дивишся на хазяїнів, та ти й здохнеш у злиднях, а не станеш хазяїном! Швидше підеш до куркуля у найми. А я не хочу, будь вони прокляті. Краще піду туди, де більше світу, де люди сміливіші, вміють боротись за своє право. До робітників піду! Бо тут пропадеш ні за пухлу душу, з голоду пропадеш.

Він подивився братові у вічі і, щось пригадавши, тихо вів далі:

— Як були ми ото в городі з хурою, так, знаєш, чудна пригода мені трапилась, ось ти слухай. Лежимо ми під возом. Коні хропуть, мордами полову з рептуха викидають. Саме ранок починається. Туман такий над городом, а за тюрмою небо ледь-ледь червоне. Лежу, курю, коли це чую—гудок! Один, далі другий, далі третій. Гудок за гудком. Знаєш, як ото співає хто, у кого голос дужий, що аж хата

дрижить, наче стелю хоче зірвати. А тут так небо дрижить од гудків...

Никанор похмурився, підняв свої широкі плечі.

— Гудок, щоб ішли на роботу. Що ж тут такого?

— Тавжеж на роботу. І от я собі лежу, піджак у мене тліє — жаринка впала, а я й не чую. А в нас, думаю собі, півень удосвіта... Ку-ку-рі-ку... У кожного свій півень... тільки й того... Вийде чоловік на двір, почухається. Темно! Собаки заводять. А тут іще, кажуть, наженуть козаків, душити нашого брата. І в економії життя собаче. Ніде не заховаєшся, хоч живий у землю лізь.

— Ну, та й далі що? — глухо спитав Никанор.

— Встав я, підкинув коням. Ніде ні духу. А я не можу, гудить, чуєш?

— Тягне чи що?

— Атож. За живе тягне! Наче підказує тобі: «іди, нас тут багато, тут наша сила!» Стою, а в голові кров бухає. Чудно! Зірвавсь і гайда! Прийшов до заводу, став за корпусом, а вони саме у ворота валять... Робітники. Валять, як ото вода чорна! Ні спинити її, ні загатити... Ніякою силою! Темно, — ранок сірий, корпуси чорні, високі. Робітники з ліхтариками. Цигарки допалюють, топчуть ногами та у ворота, в ворота... Тільки картузи ворущаться та вилається хтось іноді. А очі — блись-блись,

тисячі очей, так і проймають! Здається, пройдуть над землею—змісять, залізом закидають.

— Кого?

— Кого? Тут то й штука... Це в них спитай, вони знають кого. А я б насамперед Варуна, Животовського, Стародубця змісив. — Очі Прохорові спалахнули лютим вогнем тієї безнастанної зненависті до пана, яку він ще не усвідомлював сповна, як зненависть класову, але яка вже гартувала в ньому почуття великої солідарності до робітників заводу. Віддавшись своїм спогадам, він дивився вперед і тихо, кованими короткими словами вів далі:

— Постояв ще, доки пройшли. Задвигтів корпус, слухаю, відірватись не можу, чую як клекоче робітнича сила. Підходить стражник: «Ти, — каже, — чого стовбичиш? Проходь, любезний, як не хоч до кардегардії. Спокою за вами, — каже, — не маєш». Пішов я. Іду городом. І тільки-тільки виткнувся пружок сонця. Дивлюсь — партію арештантів погналі.

— Яке тобі діло? — скипів Никанор. — Заробили, то й погналі. Сиди на землі, роби чесно — ніхто не пожене.

— Не пожене, то в землю зажене, — гостро одказав Прохор. — Я вже бачу. Ти ось і брат, а душа в тебе черства, камінна вона в тебе, чи що? Злидар, а шкура товста, як на дубі. То й роби на них, скільки хочеш!

— На кого?

— На куркулів!

— На себе роблю, а не на куркулів. Що зароблю, те й матиму. Знаю, що це — моє, потом зароблене, не на дурницю.

Тоді вже Прохор нічого не відповів. Махнув рукою і замовк. А другого ранку висмикнув із гину палицю, поклав у кишеню шмат хліба та жменю махорки і пішов.

Куди пішов, де пішов? Невідомо!

Вийшов Никанор ранком до клуні.

— Прохоре!

А його немає.

«Пішов таки на легкий хліб, — подумав Никанор. — Ну, йди ж, та не вертайся, пройди-світе, коли в мене душа черства. Бач, як у мужиках спротивіло бути».

Найтяжче було Никанорові, що Прохор подався до міста: «Нехай би знову йшов у строк, — думалось Никанорові, — десь би на землі робив, може б стяглись таки на зайву десятину. А пішов у город, забув, як пахне земля, як сходить жито, то й усе забув — і хату, і рідних. Загубився серед тих городських панів, що так і дивляться, де б поживитися, що тільки й ждуть, доки мужик їм привезе того хліба горьованого... На завод пішов, дурниці закортіло, наче батьки не землю святу орали, а десь лизали по трактирах тарілки та на дурницю з заводу жили. Що то за робота? Чи стук, чи грюк, а їсти йому дай».

Ненавидів Никанор городських людей. Усі для нього були однакові, всі — пани повбирані, чужі, облудні. Того не хотів узяти в голову, що, крім панів блискучих та ситих, жила у місті по темних брудних долинах, по закутках, без сонця й повітря, горьована сила робітництва, виснажувана щоденною нелюдською працею, з якої ласували, жиріли ті ненависні йому пани та підпанки; що гартувалася вона в боротьбі проти експлуататорів і несла визволення й Никанорові. Цього не знав.

А Прохор тим часом ні слуху, ні духу. Тільки дійшли до Никанора глухі чутки за кілька років, що непорядки пішли та заколоти. Погнали десь по тюрмах не сотню і не дві бунтарів. Десь там достукався й Прохор...

Почувши про це, Никанор сказав:

— Нехай же зносить на здоров'я та згадує батька. А як не прийде, не поверне до двору й після того — туди йому й дорога.

З того часу Никанор зовсім заріс чорною кущуватою бородою, придбав, замість господарства, горба на спину та великі, тверді, як квасоля, мозолі на руки. У цих руках тримав він і гвинтівку, як настала революція, бив нею з розгону, просто прикладом по вікнах і столах, як розбирали економію, бив глухо, з одчаєм і майже зовсім без слів — від глибокого серця.

Саме тоді не стало у них в родині й Семена. Пішов він із партизанським загоном проти

ворога, завів і коня, та там з конем і загинув. Зосталась жінка-удова, горюй сама на світі з дітьми. Як почали люди приходити до пам'яті, прирізала радянська влада Никанорові землі, що на їдців належало. Знову глухо взявся він за чепіги, затис їх мозолями і теж без слів почав орати.

Є в нього тепер тих їдців. Він працює зрання і пізно лягає спати. Та все такий похмурий. Наче не вірить, що має він тепер силу, що інакший світ настав. Стане говорити — слухають... На з'їзд обрали. Поїхав, теж говорив і слухали. А не збагне всього своєю думкою, шкаралупи старої ніяк з неї не може скинути.

«Мужики ми, — каже, — та й годі. Душа в нас черства. А в них — бачиш, м'яка». І голос наче надломиться. Не знає міри своєму темному, глухому болеві — просяк ним, як гірким потом. А що і як — того не може дійти. Тільки ще більш розпалює себе.

За Прохора думає, та не каже. І в сім'ї мовчать. Тільки тліє Никанор день і ніч. Не може помиритися.

Так і живе.

Ось він приїхав із поля. Стоїть посеред хати, шапку повісив на дерев'яний кілочок у стовпі, що підпирає стару згорблену стелю. Брови йому падають на очі двома очіпками, свита

стоїть лубом, — він приїхав з дощу, з холодної негоди.

Дома за божницею лежить давній лист. Никанор поглядає на божницю, довго ще стоїть посеред хати, звисивши руки, мов дві важкі незграбні люшні.

— Вечерять, — каже він густим, як земля, голосом.

Сім'я ворушиться коло печі, грюкає рогаками, виймає горщика.

— Може б руки помив? — каже Никанориша.

Він мовчки роздягає свиту й сідає до столу. Вломивши хліба, говорить:

— Ми не пани. По городських трактирах не вчилися.

— Та багнюка ж на руках. Чи важко помити?

— Не патякай. З цієї багнюки хліб їси.

Велика сім'я мовчки обсідає стіл з усіх боків. Вечеряють.

Маленька дочка не витримує і підводить на батька цікаві, чорненькі оченята.

— Тату, а дядько Плохол хіба в тлахтилах їдять? А со з вони їдять там, дядько Плохол?

Усі поклали ложки краєчками на вінця великої рудої миски і зиркнули на Тетяну.

— Їла б мовчки.

У лампі догорів гас.

Никанориша підкручує гніт, і він задушливо чадить темночервоним рогом.

Могуча Никанорова постать підводиться з покуття. Він витирає бороду і, глибоко зітхнувши, встає зза столу.

— Загаси його, нехай мені не смердить, — говорить він до старшої дочки.

Вона дмухає в лампу, і з розпеченого, зазмаглого скла валить густий гасовий дим, немов із справжнього димаря. Стеля повагом осідає ще нижче. Тепер вона вгрузає своїм горбом у темряву, що вийшла з кутків і обгорнула Никанорову сім'ю.

Сім'я ворухиться, зітхає, шелестить соломою. Старший хлопець Васька йде спати до коняки.

Хата поволі замовкає, тільки немов невидимі ковальські міхи сопуть у темряві.

Никанор лежить на полу. Не спить. Ворухить бровами, дивиться в морок, думає.

«Як пішли запальниці, то, бач, розбіглись були по дворах... Авжеж, не наїсися з запальниць, прийшли до села та в ноги йому. А відпустило трохи — знову на легкий хліб... Тільки ми й досі гниємо тут, жуки, вічна черва. А ти сидиш при світлі та газетку почитуєш. І душа в тебе м'яка».

Никанор перевернувся, нап'яв на себе кожуха. Йому тягло крижі, мабуть він застудив їх, бо в обід полежав трохи на вогкій ниві.

«Хіба в нас є ті години, що відробив, та й пан? Папіроску в рот, побрязкуй грошиками... Ми не маємо тих годин. Одна в нас година —

ціле життя. Як земля на тебе впаде, аж тоді ти вільний, одпочивай».

Глуха, чорна хвиля підійшла йому до грудей, загопила горлянку.

«Ще й балакають. Та ми для вас он-які добрі, мсто — це ж брат селу. Аякже! Родичі... У тебе син на електриці практикується, а мій у гною, як той хробак, а дівки пеленою метуть та ждуть лихої години...»

Він тяжко зітхнув і простяг руку до вікна — пс махорку. Одірвав шматок цупкої шпалери, псжмакав між пальцями і, розправивши її на долоні, сипнув на неї дрібною махорки. Запаливши, знову лежав з закритими очима, а в бороді йому тлів великий червоний друбок цигарки. Часом він надміру розгорявся синім вогником, і від нього тріщала борода. Глибокі за-тяжки входили в груди густими хмарами, немов оливом наливаючи легені.

Нарешті, він пригасив між пальців недокурка і знову зітхнув, придушений мороком.

«В гості приїзди. Скучив, аж нікуди. Та ось чекай, приїду, побачу, як частуватимеш мужика з черствою душею».

Глухої ночі, коли в темряві одинокий вітер шумів, терзаючи берестки, бився мокрим холодним крилом у вікна, Никанор, нарешті, заснув важким, камінним сном.

Та, як тільки почало світати і в кутках заворушилась сім'я, він прокинувся. У печі горів уже вогонь. Широкий отвір її лизав гнучкий

солом'яний дим. Никанор устав, підійшов до лави, і, набравши води в старий, колись синій кухоль, почав умиватись. Приснув на руки, потер ними під очима й біля носа, де не було бороди. Утершись якоюсь шматиною, сів до столу.

— Хведьку, де той лист? — спитав він.

Хлопчик, що збирався до школи, поліз за божницю, подав Прохорового листа.

— Ось-о він. Тут уже й буков не знати. Як його всяке бере та тільки жмакає.

Батько подержав листа, згорнув і знову розгорнув його.

— Що він там пише?

— А я ж читав уже скільки. Геть усе був перечитав, — поважно сказав хлопчик. — Та я й ще можу перечитати. — І, не чекаючи вже батькового наказу, він високим школярським голосом перечитав те, що всі вже знали напам'ять.

Никанор іще подержав мовчки листа, потім сказав:

— Зав'яжи там хлібину.

— Тату, куди з ви підете? — спитала Тетянка. — До дядька до Плохола?

Никанориха мовчки зладнала чоловікові торбу. Він надів і пішов...

І коли широка батькова постать перейшла аж вищу дорогу, з подвір'я погнався Васька, щось гукав проти вітру, але батько не обернувся. Біла торба на спині хиталась, набита, як

горб, і зникала поволі в глухому перебалку. Вігер з дощем, з пахом огудини вертав до Васьки його гукання:

— Та-ту-у-у! Глядіть же. На ме-ха-ні-ка... Та-ту-у-у!...

Він довго ще стояв за ворітьми, дивився на згружену осінню дорогу, що простяглася через перебалок, ввігнула там свою розтовчену, змішану чобітьми спину і десь аж зза пагорбка плазує знов далі, в сивий від мряки, від хмар і дощу, безлюдний і холодний степ. Батько вирнув на пагорбі, витягає з багнюки чоботи. Ось він зупинився і поволі обтирає їх об товстий грушевий ціпок. Руками наліг на один кінець, а другий упер у дорогу. Потім рушає далі. Тільки торба маячить на спині, набита, як горб.

Вася теж думає повагом, та все ж таки швидше, як іде батько. І ось йому в уяві повстають огні, молочне сяйво над містом, коли небо чорне й безкрає навколо, а над самим містом — небо від ліхтарів, мов світла ковбання, тремтить молочним серпанком. Батько підходить до передмістя, стає на брук і виймає з кишені пожмаканого листа, читає, де саме шукати дядька Прохора. Він скидає шапку, витирає лоба, що змокрів йому від ходи, востаннє обчищає чоботи і йде вже під ліхтарі, змішується з натовпом і зникає...

Скільки думав Васька про те, щоб побачити дядька й Мишка! Мабуть, тільки вони і втя-

мили б, як то хочеться йому вийти на механіка. Адже вони там живуть, і робота в них не така. і все в них, мабуть, інакше. Он приїздили ж торік із міста хлопці, так що ж він проти них? Не скаже й слова так, як вони, а вони так сміливі, від них пахне мазутом, а слова вони так і рубають. Чого воно так, що навіть підмазок біля паровика, он у паровому млині, і той не такий, як вони — парубки, сільські хлопці? Нічого він не боїться, аби машина йшла. Почне говорити, так ніби та машина його. А туг... Батько сердиться, все йому не так, а як, то й сам не скаже. От якби в артіль записалися... Там сила. Там як загримить трактор, так аж поле розлягається. І в кого сини комсомольці, то всі там. А батькові хоч і не нагадуй. Протрахкаються, каже. А того й не кажи, що на своєму оцьому невірному господарстві протрахкаємось, а не в артілі. Коняку щось напало, гулі поробилися. Ну його к свиням з такою роботою! Казав на механіка щоб віддали, так хіба ж вони послухають?

Він похилився на тин і дивився в степ з гірким безвихідним сумом. Спід шапки стирчав йому закошланий шмат чуба, на нього сідала мряка. Васька насвистував щось тоскне, тягуче. З хати хтось вийшов, грюкнув сінешними дверима.

— Чого ж ти стоїш, хлопче? — почув він голос матері. — Роботи нема, чи що? Он коняку напій.

Васька зітхнув і, похнюпившись, пішов до худоби.

На передмістя заходить вечір. Прогула на заводах четверта година, ударилися в мури густі, повногруді гудки, рвонули баритонами небо і змовкли. Вулиця п'є смеркання; темнішають вікна, гаснуть жовті плями «ларків» і сині околуші «церобкоопів». Цегляні поверхи складів похмуро тиснуть сусідні будиночки, низькі, присадкуваті, з пощербленою черепицею. Із шкіряного заводу валить нестерпний дух, немов там засіли «доброхеми».

Прохор Сахно енергійно плює в той бік, береться за ремінний козирок, нижче насуває картуз і переходить вулицю. Його висока постать, трохи надломлена в грудях, повагом ступає бруком. Віку йому років із сорок, але можна вгадувати на п'ятдесят. Щоки перерізали два рівчаки, і в них осіла сажа. Короткий, нерівно підстрижений вус, шорсткий і впертий, перетинає губу, ніби дротом. На скронях міцно прилягла сивизна, а над сірими гострими очима лежать двома валами пухкі чорні брови. Вони надають йому якогось чудного виразу—ніби суворого, а ніби й лагідно-теплого, бо вони пухнаті.

— Старий уже нахнюпив брови,— сміялись сьогодні в ливарному. — Що ти все думаєш? Плюнь, все одно нічого не придумаєш.

Він мовчки лив у форми білий чавун. Сліпучі відблиски горіли йому на обличчі.

— Чого ж, може, й придумаєм.

Завжди перед тим, як увійти до ливарного, вони сідають на залізних брусах під стіною і починають говорити.

— Чого тобі думати? Це мені ось, як доведеться помирати, то я отут просто, на цих подушках, — стукав один об залізо цигарошником. — А тобі чого? У селі родичі є, а ти ще й думаєш.

— Еге, твоя правда, родичі, — спльовував Прохор між чобіт. — Тільки, якщо вже помирати, то я тобі дам і адресу до них — іди.

Усміхались іронічно, мовляв: знаємо. Перебирали в пам'яті спогади з громадянської війни, згадували, хто скільки раз дивився смерті в вічі, хто стояв під кулями білих генералів, хто під шаблею гайдамаків, а разом — про те, як голодні й босі завойовували диктатуру пролетаріату. Були й такі, що ходили на села міняти хліба. Слухаючи їх, кожному з'являлась посмішка, від того, як дядько діставав совок борошна й сипав йому в торбину, боячись розпилити хоч одну порошинку. Потому читали газету й сперечалися. А як дійдеться вже й до серця, то завжди хтось звертається до Прохора: «Як твоя думка?» Старий, що нюхав доволі пороху, підійме чорні брови, поворухне вусом і скаже кілька твердих слів, що їх уже важко й заперечити.

... Прогула четверта година. Прохор повісив свій нумер на дошку й пішов.

Падає вечір.

Діти з криком перекидають на розі кошика з насінням і мчать у вузький завулок, а десь за ними летить натхненна, затишлива лайка старої перекупки:

— Щоб вам очі повивертало, розбишаки ви горлові!

Яке знайоме це передмістя... Тут кожний мур постріляно кулями. Колись тут захлинались свої й ворожі ваговози, і йшли робітники з прокльонами і з смертю в обіймах — застоювали брами цих чорних корпусів.

Прохор посміхнувся на дітей:

— Ну й отряхи.

— Та бодай уже з них душу витрусило, — кричить перекупка.

— Чого ти, стара печерице? — каже до неї Прохор. — Тільки ж перекинули, не розтаскали. І за те дякуй.

А в голові невідступно та сама думка. Залягла каменем, муляє череп, ось наче розколе його.

«Чого він ремствує? Писав же йому — приїзди, подивись на нашу роботу, понюхай її, поговоримо. Чого ж не їде?»

Сьогодні знову говорили в ливарному: «Ну що, старий, як там братуха? Держить змичку?» А він, мабуть, і духом іншим дихає. Все, мабуть, на «хазяїнів» поглядає, рабська душа».

Блиснули й захитались на вітрі ліхтарі. На мокрий брук упали широкі світляні плями, немов тремтячі язики багатоголового велетня лизали на камені сліди щоденної праці.

Повз Прохора бігли трамваї, так набиті робітниками, що вони спліталися м'язами, очима, вузлами рук, зашмарованими картузами. Зміна їхала додому важка, натомлена. На розі з трамвая випало кілька постатей і, скулившись, перерізало вулицю до «Баварії».

Трамвай креснув колесами і задзвонив — вперед.

— Навантажуватись? — зареготали робітники вслід тим постатям. І знов над широкими вулицями осіла їм сажа і втома.

Прохор навмисне пішов пішки, йому не хотілось поспішати додому. Він ішов і думав про Никанора.

«Чого він ремствує? Чого мовчить, замість прийти поговорити та подумати. Так ні ж, затявся, як на ворога, мовчить. А від мовчання тільки на серці накипає. А може він і справді йому ворог, може він тягне куркульську руку, через те й не відповідає на листа, не з'являється. А може чоловік носить жужіль у грудях, не бачить, куди і як ступити. Так ми ж допоможемо...»

Він дійшов до вузла, де роз'їздились трамваї.

За камінним мостом крізь темну арку сяяв довгий золотий разок ліхтарів — там почина-

лось місто, ясною вулицею з музеями, блискучими аптеками й театрами.

Він увійшов під арку, де не так навратливо рвав вітер. Запалив. Над головою простугоніли вагони, і далеко засвистів задиркуватий паровозик, немов задавався.

— Плуги! Плу-уги-и!

Це поїзд з заводу. Він одвезе на товарний вокзал свій залізний товар і пробіжить назад з веселим, бадьорим свистом і сичанням.

— Час-с! Ча-с! Ча-с-с!

Прохор пішов попід насипом, найближчою дорогою до свого спуску. Останній вагон миготів з далеких рейок червоним оком і тікав за чорні заломі вокзалу.

— Товаришу Сахно! — раптом почув він чийсь голос, а потім — сміх. Перед ним виросла мокра шкіряна постать і схопила його за плечі. — Чого швендяєш, батьку? Чом не поїхав трамваєм?

Прохор чудно якось заворушив лівим усом — засміявся.

— Це ти! Чого ж ти лякаєш?

— Ха-ха-ха! Хіба злякав? А я думав, що ти герой.

— Ти ж це куди на ніч?

— Справи.

Прохор ізнову тепло, по товариському засміявся.

— А які саме?

— Та на збори. Свято ж скоро. План роз-

робляємо. Клуб ілюмінуємо. Провідню нову робимо. Словом, не маю часу, вибачай, хоч ти й старший — побіжу.

— Ти ж, мабуть, і не відпочивав?

— Хіба? Оце так штука! А мені здавалося, що я оце тільки но з ванни виліз та на балабайці пограв. Ну, йди, не гайся, бо якби ти знав, хто в нас дома...

— Хто? — рвучко запитав Прохор, відчуваючи, як груди йому стискаються.

— Вгадай.

— З села?

— Та ще й з дикого.

— Слухай, ти дурня не клей, Мишку. Кажу, правда?

— Ну, не хвилюйся, батьку, — сказав юнак. — Справді прийшов із села дядько Никанор. Це ж гора, не дядько. От він мені подобається. У нього кожне слово — пуд землі. А дивиться! Спід лоба. Єй-право, мені подобається.

Мишко зник за насипом, а Прохорове ухо ловило ще його сміх, дзвінкий, як цокіт молотка по малому ковадлу.

На заводі Мишко за меншого помічника електротехніка. Але не працює він тільки шість годин на добу, коли спить. Решту — десь у казармі, десь у клубі, в комсомольському осередку, на зборах, десь пропада й приходить додому пізно вночі, пошарудить три хвилини — вечеряє, потім упаде на ліжко й спить, аж хата розлягається...

Прохор подивився в той бік, де зникла Мишкова постать. Махнув рукою, засміявся.

— От гвинт! Та приходь же, чуєш ти, агітаторе, — гукнув він у вогку темряву. Потому підняв комір, насунув на лоба картуз і швидко пішов додому.

Матроський спуск угруз головою в провалля, де розвалені будинки, каміння й гори побитої цегли. Тут рвалися тридюймові набої, а недалеко робітники в шаленім наступі висадили в повітря цілий артилерійний склад.

Насупроти будинку № 12 стоїть одинокий мур, похилившись над бруком у німій роздумі: упасти, чи не впасти? На роздертих зіницях вікон ворушиться нічний птах, готовий зашуміти чорним крилом, коли прийде небезпека.

Прохор живе в будинку № 12.

Він підійшов до воріт, смикнув дротяну каблучку. Вийшов хазяїн і, лаючись, заgrimів за сувом.

— Дякую, — сказав Прохор.

Хазяїн посопів, мовчки хряпнув хвїрткою, сплюнув.

— Живе за пухлу душу, та ще й відчиняй йому. Ох, і люди ж тепер, земля б під вами завалилася.

Але Прохор не чув сьогодні цих слів. Він пригинається і йде камінними східцями попід драбиною до свого приміщення. Темно. Намацав двері й зупинився.

З чим прийшов Никанор? З того часу, як вони розлучились глухої осені, пройшло життя. Трудне, жорстоке. Настало нове, а вони ще не бачились. І як зустріне його Никанор, коли він увійде в хату? Що в нього на мислі?..

...Наліг на клямку. Постукав. Вийшла Маша чорнява, в зморшках, у новій кофтинці.

— Прохоре, а в нас гості.

Мельки глянув на неї, посміхнувся їй, трохи ніяково, радісно й разом тривожно. Потім ступив у хату і побачив Никанора. Той сидів біля столу у свиті, як прибув, нероздзягнений, і здавалося, що його чорна постать от-от роздушить на цурки білий чистий стіл. На другому стільці лежала його торба з хлібиною і ще якимись вузлами.

Прохор ступив у хату й пішов до Никанора, скидаючи картуза.

— Здрастуй, брате!

Никанор заворушив бородою, підвівся і, простягаючи руку, відповів:

— Здорово, Прохоре. Оце, як бачиш.

Маша одвернулася. Потихеньку, краєчком кофти, витерла очі. Брати ж поважно поручкались, потім поклали ліві руки на плече один одному й тричі суворо поцілувалися, — мовчки, уважно, повагом.

— Спасибі, — сказав потому Прохор. — Я зустрів Мишка, а він мені й сказав. Я ще й не повірив. Ну, спасибі, значить, добре, — говори Прохор, хвилюючись. Никанор, почувши пр

Мишка, усміхнувся скронями, лобом, усім обличчям.

— Я й не знав, що маю такого небожа.

— А що він тут? Він такий, що...

— Ні, приятний парубок, а вже що скаже, що прикаже... Зразу видно, що... городське. — знову йому борода вступила в обличчя, закриваючи посмішку.

— Давай води, — сказав Прохор на Машу, — давай, будемо зараз скребти себе. Роздягайся ж, що ж ти так і сидиш, наче на вокзалі. Скидай свиту. Та це ти пішки? Невже такий світ пішки?

— А що ж? Хай коняка відпочиває. Наробітася.

— Посіяв, значить?

— Та посіяв, що довелося...

— Ну, скидай, скидай свиту. Сюди її. Давай, Машо, води.

Маша налила їм літепла в велику білу миску. Никанор мовчки засукав рукава і встромив руки в приємно теплу воду. По обличчю розлилася чудна, дитяча ніяковість. Довелося взяти ще й мила, бо Маша не відходила, і просто всунула його в Никанорові руки. Вода стала одразу чорна — від землі та від сажі.

— Давай чистої, — командував Прохор.

Потім Никанор розв'язав торбу і, вийнявши хлібину, сказав до Маші:

— Прийміть, хазяйко, наш житній хліб, не тогребуйте.

— Що ж ти, Никаноре, так говориш? — відповів Прохор. — Спасибі тобі, тільки чого ж ти так?..

Брати подивились один на одного. Сильні, засмагли в роботі, грубі м'язи, перетягнуті міцними жилами, вони наче вимірювали один одного. В того вус посивілий і голова вкрита зчорнілим сріблом, а в другого — невилазна борода.

— Ну, сідай. Розкажуй. Як ви там?

— Та що ж? Життя наше відоме тобі, — сказав Никанор, — село та й уже. Ну, ваше мало нам відоме.

— Мало? Роздивляйся, брате. На все роздивляйся. На завод підеш?

— Як пустять.

— Та чого ж не пустять?

— У вас же там по годинах. Зміни...

— Ну, так що як зміни? Подивишся. Може, в тій зміні ти й годину не вистоїш.

Никанор хмуру посміхнувся.

— Така трудна?

— Як на кого. Наш брат ізвик.

Замовкли. Маша брязкала склянками. Готувала чай.

— Вип'ємо, брате, чаю, а там ще прийде Мишко, він до свята щось там готується.

— Празники, значить? Гульня...

— Атож, щось там клуб покаже. А в вас там як? Буває щось?

— Не знаю. Ми до тіятрів не позвикали, не

ходимо. Нам аби дихати... Кооперація у вас тут, диви, яка. Ми й поздихаємо, то в нас такої не буде. Де нам. Тут власть, піддержка, а в нас за дев'ять років революції, може, і дев'ять ораторів путніх не було. Так, якісь жевжики прибігали, ще й на антонобілі. Тільки бензин переводять. Попшикали, попшикали — кажуть, шефство. А яке шефство, як воно нікуди. Хто його послухає? Як у нього материне молоко на губах, а воно: «Товариші, товариші». І так нам усе...

Никанор розговорився.

Він сперся долонями на коліна, похилив голову, і, ніби в землю, ніби в глибоку яму, що перед ним, вивертав з себе слова, жагучі, трудні, напоєні кров'ю.

Вони падали на купу, ті жагучі слова, грудки зашкарублої, розпеченої землі зростали горою і здавалось, що вони заповнюють уже всю кімнату.

Прохор слухав його, підперши щоку великим чорним кулаком. Від того засмагла шкіра на лиці зійшлась у гармошку і так лежала на пальцях.

Йому пригадалися давні літа. Глухі ночі, повні завивання собак. Никанор сидить край столу, дума про землю, важко зморщивши лоба. Вічно думає про землю, а вона вся в панів та в куркулів односельців, і ніколи її Никанорові не вирвати з їхніх міцних лабет. Треба іншої сили, великої робітничої сили, що не

тільки землю вирве з поміщицьких пазурів, а й самого Никанора вирве з баговиння протирічливих дрібновласницьких мрій та сподіванок, що ніколи не здійсняться, вічно дуритимуть його. Цього от і не розумів Никанор. Потім перед очима пройшло власне життя — в огні, в тривогах, у в'язниці, у тяжких злиднях. Громадянська війна, фронти, перемога. А тепер, коли вони із сином працюють разом на своєму, соціалістичному заводі, урісши в той щоденний спів і грюкіт заліза, і радіють просто й щиро від життя, від того кипіння щоденного в розмовах і сперечаннях, від того, що скидають і обирають завком, бо все їм болить, як робиться щось не до ладу, і від того, що в свята грає в клубі музика й горять прапори — чому й тепер Никанор дивиться так, як тоді?

— Ех, Никаноре. Дали ж тобі землю. Ти ж за нею болів. Чом же тепер не радієш?

— Дали, та взяти її нічим. Горбом тільки й береш.

— Горбом, брате, лиха не вб'єш, це правда. А ти не журись, дали землю, дамо й машину...

Але Никанор ніби не чув чи не зрозумів братових слів і провадив своєї:

— А продаси хліба, та собі нічого за нього не купиш, бо хіба ж тут до купишся? Ти от що скажи, а то — шефство. Вам то добре говорити.

Прохор гірко всміхнувся.

— А як же! Нам добре, в молоці купаємось,

нічого не робимо — само в рот пливе. Ти й тоді це саме казав? Тільки чого ці робітники на смерть ішли, в крові скупалися? Навіщо вони революцію робили? — хай би й земля була панська, і заводи...

— Я за це не кажу. Що ж ти...

Прохор спокійно зауважив:

— Не кажеш? А коли не кажеш, то чого ж чекаєш? Світ перероблюємо, а ти тримаєшся за свою шкапину, горбом, аби своїм власним, хочеш кубло своє одгородити від тих, хто по новому, по революційному береться робити на землі.

— Може артілі? Я вік свій проробив без артілі, а тепер...

— А тепер придивися, що робиться на світі та для кого воно робиться й для чого. Може ж такий й зрозумієш, що важить для тебе робітник отой, що за руку тебе, як малого, виводить. А ти ще й упираєшся. Без артілі вік робив... А на кого робив? Що мав? Я, тиняючись по економіях панських, на кого робив? Кому ж ти кажеш?

Мовчав Никанор, не знав, що відповісти. А Прохор, уже блискаючи очима, запалившись і ніби помолодівши, встав, розправив груди і впевнено, твердо розгортав думку.

— Ти от за зміни кажеш. Пануємо тут, гадаєш. Але не в тому річ, що робітник працює тяжче, ніж тобі здається, не в тому. І не через те ти мусиш інакше до нього ставитись.

— А то ж іще через що?

— А через те, що він твій організатор, що він тебе вирвав з вічного ярма, що він життя нове творить, машину, кажу, тобі дає, щоб ти нею робив, а не горбом, що його, робітнича партія світ увесь перетворює, по-новому його будує, щоб і йому самому, і тобі жилося в ньому в тисячу разів краще, ніж ти жив колись. Та не жив ти, а животів!

— Якби ж то воно так, а то жевжики комсомольські приїдуть — шефство, шефство, а діла немає...

Раптом відчинилися двері. Увійшов Мишко. Вода стікала з нього, краплі м'яко падали з козирка на підлогу. Він струснув із себе росу і вигукнув:

— Засідаєте? От і я! Покинув, прибіг. Слово честі, дядьку, ради вас. Дощ, товариші, аж пищить.

Стало всім якось легко, наче Мишко, цей здоровий і веселий парубійко, міг зарадити лихові, міг зразу переконати дядька, розвіяти всі його сумніви і вагання.

— Ну, чого ж замовкли? Доповідач, здається, дядько Никанор? Ну-ну, не відпирайтесь, я ж чув, як ви крили нашого брата-комсомольця. Ха-ха! Неправда? Адже «крив»?

— Та крив. Бо вас таки й слід, ви ж барбоси, хіба що зробите до пуття? — сказав Прохор так суворо і разом з такою ніжністю, що Мишко зареготав на всі легені.

— Справедливо! Я ж кажу — йди в наш комсомольський осередок, ми тебе на секретаря наставимо, і давай порядок.

— Та одчепись ти. Лобурів не бачив.

— Ха-ха-ха! Єй-право ж, батько думає, що справді ми його на секретаря хочемо.

Никанор осміхався, дивився на Мишка трохи недовірливо, збоку.

— Ти ж і штукар, хлопче, як я бачу.

— Інакше, дядьку, гріш нам ціна. Хто носа не вміє собі втерти, ходить і стогне, той, дядьку, не людина. Той тільки псує повітря. Воно ж і самому неприємно, кисне ото, стогне, та ще й інших виклика на сльозу.

— Це ж воно як виходить?

— Та так і виходить. Неприємно виходить. Як і нам так пуститись, то краще зразу сказати: «поганяй до ями».

— Гм, он якої. Тебе ще й не розбереш, проти кого це ти стріляєш, — нахмурився Никанор.

— Не проти вас, ні. Ви маєте право.

— Яке?

— Та от хоч би клясти нашого брата, жевжика, — засміявся Мишко.

— Бо є за що.

— Ну от, бачите. Є за що. А ось батько скаже, чи не казав я сто разів: є в дядька Никанора син, а що він робить? Хвости коням крутить. Та це життя? А дядько Никанор і не туди, що Ваську треба в комсомол.

— Туди. Перевів на що. Чи ж йому полегшало б від того?

— А це б ви тоді його спитали — чи тобі, Васько, полегшало хоч трохи?

— І питати нічого. Хвости все одно треба буде крутити. Життя наше таке. Нема йому, хлопче, ні кінця, ані краю, як ота ніч восени. Все одно крутив би хвости...

— Але дядьку! Ви б подивилися, як би він їх потім крутив!

— Сознательно, чи що?

— Щоб ви знали!.. А то крутить безсознательно.

Всі засміялися, хоч як Никанор не хотів і намагався зморщити брови.

— Ні, дядьку, без сміху. Давайте вечеряти! А батько, мабуть, для такого випадку ще й пляшку вина дозволить...

— Та чого ж, — одізвався Прохор, — сходи. Аякже, треба.

Никанорові було дуже приємно, та він не подавав виду. Він навіть сказав:

— Воно можна й без того. Обійшлося б.

— Ні, ні, сходи, Мишку, — гукнула з кухні мати. — Тут недалеко «ларьок». Як можна?

Мишко на те відкинув полу тужурки й поклав пальці на шийку пляшки, що визирала з кишені.

— «Ларьок», мамо, ближче, ніж ти гадаєш.

— Та не штукакар?.. щиро вже зареготався Никанор.

— Ну, тату, значить, виймати? В осередок не заявиш?

— Виймай, виймай, теж артист добрий, — засміявся і Прохор, — ставляй її сюди. Чого було й розводити балачки?

— Мусів був узнати вашу думку. Та бачу що «думка» ваша така, що хоч би й дві пляшки, то не було б заперечень. А тому я вношу й другу пропозицію...

Він одкинув і другу полу і вийняв з тієї кишені ще пляшку.

— Ах ти ж, хуліган, хуліган, — проговорив крізь сміх Прохор.

— Оце так так!

Мишко пояснив:

— На чотирьох робочих людей дві пляшки вина все одно, що паровикові одна лопата вугілля. Так я собі розміркував. Щоправда, я не дуже то п'ю і, можна сказати, не поважаю алкоголь, але вам же цього й треба, еге? То ж вам буде трішки більше. Ну—півтори лопати. А звісно, цим таких паровиків, як ви два, не розпалиш.

Вони погодилися. Мишко розпечатав обидві пляшки.

— Першу склянку — за нашу силу, — сказав він, здоровкаючись до Никанора.

Випили. Никанор відповів:

— Ваша сила і так.

— Чия то «ваша»? — раптом обернувся до нього Прохор. Це був перший гострий і непримиримий рух, від якого він не стримався.

— Чия це ваша, я тебе питаю?

— Ваша, значить — не наша. Сам же ка-
зав — робоча власть.

Мишко всміхнувся й відказав:

— Крийте їх, експлуататорів! Бо жити не
дають.

— Ти цю критику облиш, — відповів Никанор. — Думаєш, як я не робочий, то вже й не розбираю, що до чого, де правда, а де критика?

— Хто ж каже не розбираєте? Навпаки, ви зразу вгадали. Можна сказати, в саму жилу б'єте...

— А що ж?

— Ну що? — знову кинув Прохор і вперся в нього очима.

— Та те, може, скажете, нас питають? Ми, як скот. Вдобряй землю та рийся в ній, доки й не пропадеш.

— А твій внутрішній ворог, робітник, тим часом ходить та поплявує на заводі, — зареготався Мишко. — І ні про що не думає. Завоював владу й паном діло. Ха-ха! Весело, що не кажіть!

— Не знаю, чи поплявує, чи посвистує, а нам від того не дуже весело.

— Посвистує, буржуяка! О, ви ще його не знаєте, дядьку Никаноре. Та нічого, визнаєте! Добре, що ви, нарешті, прийшли. Ми цю критику зараз набік. А ось як познайомимось добре, так ми тоді з вами все наше й ваше життя і всю нашу владу по гвинтиках розгвинтимо,

перечистимо, знову докупи складемо і в дію пустимо. Пийте вино.

Він розпалився. Голос йому зазвучав сухішим тембром. Замість жартів, класова гордість почувалася в ньому. В очах не стало сміху, натомість скакали інші іскри...

— Пийте ж вино та говоріть докраю! Не ховати жодної думки! Одверто! Щоб я бачив усе, що налипло до вас од куркуля, од експлуататора, до вас — який усе життя робив, як чорний віл. Дядьку! Ви знаєте, що про вас сказав Ленін.

Никанор здивовано звів очі. Як це?

— А він сказав, що ви з одного боку трудяка, а з другого боку — дрібний власник. От у чому штука. Коняка є? Є. Хата є? Безперечно. Плуг є? Поганенький, але є. Вам хочеться мати свій власний, але кращий, і вам здається, що ви ось-ось розбагатієте, аби тільки все стояло по-старому, аби тільки все було так, як за батька й діда. Словом, ви хоч і трудяка, але щоб зберегти свою дрібну власність, ви не хочете йти в колектив, ви держитесь за старе і, скажу прямо, погано робите. А гляньте тепер на мого батька. З одного боку він пролетарій, а з другого боку теж пролетарій. От уже й другий табак. Старий світ йому нічого захищати, а, скажу знов таки прямо, новий, кращий світ збудувати батько просто на сто відсотків зацікавлений. Так що ви говоріть усе на чисту, ми видержимо.

Сиділи вони допізна. І в їхніх розмовах перетинались любов і образи. Кожному горіли очі захланним, негасимим огнем, кожний бив по столу і сипав іскри. І в тому огні топилися щирі, завзяті серця, і в тому гарті стремлень і прагнень — землі й заліза — владно і клично звучали слова Прохорові й Мишкові, і все безсилим почував себе Никанор у боротьбі з ними. Але не гіркість, а якусь чудну, глибоку полегкість відчував він щоразу, як вони вщент розбивали його суперечливі, заплутані міркування...

Так зустрілися брати вперше після довгої розлуки.

На заводі готувалися до Жовтневих свят. Мишко біг до завкому, хапав завкома за блузу, сварив на нього, блискаючи ясною посмішкою:

— Як тільки ти мені, бюрократе нещасний, не способствуєш п'ятдесят карбованців додатково на ілюмінацію, то знаєш що буде?

Завком заклопотаний, зелений від перевтоми, виривався й кидав нашвидку:

— Та знаю, знаю!

— Ну що?

— То не буде ілюмінації.

— Справедливо! Не буде ілюмінації, але не буде й тебе. Закопаю.

— Аби не дуже глибоко.

— Та вже так, що не вириєшся. Отож гляди, щоб були гроші. Поперше, перед своїми ж со-

ром, як буде обідрано; а подруге, із села ж приїдуть. Та я ради самого дядька душу з тебе витрусю.

— Ради якого дядька?

— Та вже є такий. Рідний брат мого батька.

— Ну? Сахно?

— Очевидно, Сахно, коли рідний брат. От земля! Без підробки. «У вас там, каже, зміни на години...» Цебто — ледарі ви городські, сидите на нашій шиї.

— Інтересно.

— Інтересно? Ні, брат, не просто інтересно, а пекуче! Це не дядько, а картина. Ілюстрація до політграмоти про старе неколективізоване ще село. Так ти ж той, гляди мені!

Потім біг до завклубу, до майстра, до робкора...

А в клубі грюкали молотки, свистіли гемблі, кричала бляха. Біля сцени в пахучих соснових стружках тонули розкидані кружала дроту. Мишко вимірював, напинав дротину, казав вище прибити гачок. Тут мусить через залу пролетіти аероплан. А тут, де він летітиме, спалахуватимуть зірки...

Одного разу до клубу підійшов Никанор і запитав:

— Де тут буде Мишка Сахно?

— Мишко Сахно? — гукнув той. — Та, мабуть, це я буду Мишко Сахно. Як ви гадаєте, хлопці?

Робітники засміялися.

— Не знаємо.

— Заходьте, дядьку, заходьте, — гукнув він до Никанора. Той стояв на дверях, роздивлявся. — Заходьте, тільки глядіть, не зачепіться за дріт, бо можна й упасти. Майструємо. Хочете, я вас на завод відпроваджу?

— Та хочу. Оце ж я й хочу, щоб пройти.

— Ідем. Я, хлопці, зараз повернуся, — кинув він до робітників. І перейшовши з Никанором через вулицю, показав йому на корпус заводу:

— О! Подобається? Такий веселий, як ви.

— Ото-о?

— Ні, то буде електростанція, а далі ото наш.

— А-а, здоровий!

— Нічого собі. Ходім. Я візьму вам перепустку, а потім ви собі йдіть. Пройдете в ворота, попід аркою, потім праворуч, ліворуч, праворуч, ліворуч, і прийдете в ливарний цех.

Вони підійшли да заводу. Мишко десь ізник. Никанор глянув перед себе і став напівголосно читати, стуляючи в мізку одну до одної великі бронзові літери:

«Дер...жав-жа. Держа...вн...ий... Державний... М-ма...ш-шино буд...івн...ий за-во-д».

Глянув навколо. Попід муром першого корпусу, що злітав із бруку вгору і вгору, лежало залізо — рудими, чорними розвернутими купами. Під'їздили тяжкі ваговози. Під ними двигтіла земля. Люди скидали залізні стовпи,

гнуті, іржаві трикутники, десятипудові надібки; кричали рейки, брязкала бляха, ворушились, ухали люди в сірій заіржавленій парусині. Довгі пруди витикалися з залізного брухту одбитими пальцями, випинали свіжі рани, наче благаючи допомоги. Тут перебирали годяще й негодяще, кидали знову на ваговози і гриміли в арку, везли, провалювались, як у чорну пашу.

— Бережись, дядьку, чого став, — крикнув чийсь гострий голос. Никанор одсахнувся, став обіч, чудний, розгублений. Раптом почув Мишка. Той виринув наче спід землі.

— Що, дядьку, грюкає? О, тут музика весела. Ось вам перепустка, йдіть сюди.

Справив його до воріт, а сам метнувся ліворуч і знову десь подівся.

Никанор затиснув перепустку й пройшов під арку.

— Куди? — запитав його воротар.

— У ливарний. До Сахна.

— Перепустка?

— Є!

— Проходьте. Там запитаєте.

Він вийшов спід арки на маленький майданчик, що нагадував дно якоїсь кам'яної криниці. З чотирьох боків підіймаються загрозливі мури, а під ними праворуч у коридорах між корпусів свистять маховиками трансмісії, шугаючи в вікна хвисткими пасами. Тут ріжуть шини. Скреготять різці, точать якісь дивовижні

шворні. Синя китайка прикипає до зігнутих спин. Над вузьким коридором між двох корпусів повиснув залізний міст, і в його тяжких сплетіннях заплутались хмари диму. Підіймаються чорні руки в шкіряних рукавицях по лікті. Біжать вагонетки, і все дрижить навколо Никанора — і небо, і земля.

Поглянув ліворуч. Що це? Непорушна голова, лите погруддя на високому камені. Дим хитаться над головою і залізна пурга осіла йому на плечі. Підійшов ближче. Погруддя Леніна...

Став. Довго вдивлявся.

«Ленін... І там... Як ділили землю, він... і тут... серед заліза...»

Довго стояв. Думав...

— Куди в ливарний? — запитав, нарешті, робітника, що проходив повз нього.

— Праворуч.

Пройшов у коридор між мурами. Ліворуч залишився слюсарний цех. Перед ним — токарний. У рядні шибки, в розчинені вікна знов закружляли вали з безліччю коліс. А від них хвилювались паси — до верстатів. І тільки «ж-ж-ж-ж» — скреготіння різців, і стружки біжать спіралями й падають на купу, як подолані срібні гадюки.

Вийшов з коридору на вузенький дворик.

Купа готового продукту, одлитого з чавуну, сунулась йому на груди. Дірчасті деки, грубезні плити, гаки й грати різних гатунків по-

блискували дужими ребрами, давили на очі, на голову, притягали його своєю холодною, твердою силою.

Хотів підійти ближче, роздивитись. Але перед очима засичав розбризканий вогненний хвіст якогось страшного казкового змія.

Кинувся вбік і застиг...

То була квадратова дірка дверей ливарного цеху. Але самої дірки не було. Вона захрясла вогненным водоспадом. Страшною зливою сичали, розлітались іскри, бризки чавуну, біла, червона, жовтогаряча жужелиця. Вона вилітала з боку дверей і суцільною стіною закривала вхід. Чулося гоготіння розтопленої сили, що, вирвавшись спід коксу, спід тисячі градусів білого гарту, скакала в шаленім танці, розливаючи навколо гарячу, незносімо-гарячу снагу. Перед очима Никанорові пішли жовто-зелені кола. Але він стояв, почувуючи, що не має сили рухатись і не знаючи, куди йому треба йти, бож припустити, що саме це і є вхід до ливарні, він не міг.

«Таж людина там згорить і попелу не зостанеться», — подумалось йому.

Тут знову несподівано виринув Мишко, що йшов за ним слідом, стежачи за кожним його рухом. Мишко наблизився до Никанора, і весело кинув:

— Гоготить?

— Що ж це?..

— Саме пішла вагранка. Ну, гайда...

— Куди? — спитав Никанор, не одриваючи погляду від дверей.

— Та сюди ж, до ливарні.

Никанор звів на нього гострий запитливий погляд: «Сміється, чи правда?»

— Хіба ж тут можна ввійти? Огонь... Де ж двері?

— Е, що там огонь. Це так, вагранка трохи слинить. Ось бачите, внизу куточок дверей. Треба пригнутись, затулити голову і просто туди.

— А там?

— Нічого, думаєте й там огонь? Там тільки трохи диму. Ну, проскакуйте.

Никанор не рушився. Хіба можна кидатись у це пекло? Мишко сміється, «звіряє» його.

Але Мишко зовсім не жартував.

— За мною! — гукнув він.

Никанор побачив, як він затулив руками голову й шугнув під жужелицю в нижчий куток дверей, що клубився синім димом. Там гасли рідкі, стомлені іскри. Тоді й він затулив обличчя полою свити і кинувся й собі за Мишком — до ливарні.

... Першої хвилини все захиталося перед ним жовто-синіми густими шарами. Десь кричали голоси і ворушилися постаті — в чаду, в сичанні.

— Бережись! — гукнув чийсь голос.

— Сюди, Никаноре, — почув він з другого кінця. Гукав Прохор. І знов чийсь гострий голос наказує.

— Стань осторонь! Прийми ліворуч!

Двоє понесли на залізнім коромислі тяжке цебро і зникли.

— Мишко, де ти? Я нічого не бачу, — гукнув Никанор.

— Тут, — упала десь відповідь у пісок і в дим.

Неможлива спека пройшла йому під свиту, налила кістки, м'язи, ввірвалася у жили, потекла по обличчю раптовим гарячим потом.

І раптом збоку від дверей ударило біле світло. Пах розтопленого чавуну обдав Никанора. Він обернувся. З високої вагранки хлинув пекучою білою малясою чавун, і м'яко, нечутно наповнилось цебро, друге, третє... Захитались на прутах, попливли по цеху. Він уже бачить верстати, форми й робітників, що там чекають на піску, кожний на своєму місці, готовий одібрати з цебра свою частку страшної рідини, влити її в форму й викинути потім, тверду й свіжу «придатну на всяку машину, — подумав Никанор, — чи то на плуг, чи й на що інше, а може такий чавун, що й на трактор піде...»

Ці думки хутко і владно прорізували йому мозок, ніби світляні борозни в ньому клали. Він з подивом придивлявся до важкої, але дивно організованої праці ливарників. Їхні чорні обличчя вмиваються потом; руки злітають у невловимому ритмі, і дим хвилюється шарами від їхніх рукавиць, від їхнього руху, напружено точного.

— А що там, товаришу Сахно, як воно в полі? — почув він чийсь голос.

До нього підійшов низенький кремезний робітник з червоним спітнілим обличчям. Посміхаючись, він кинув на Никанора дружній погляд, дістав із кишені тютюн і став крутити цигарку.

— Сходить озимина? — провадив він далі.

— Та походила... вже на чверть од землі, — ніяково озвався Никанор. Йому було приємно й те, що цей кремезний чолов'яга щось тямить, видно, в господарстві, і те, що він звернувся до нього, ніби до старого знайомого, і те слово — товариш, — адже Никанор його багато разів чув і раніше, а дійшло воно йому тепер до серця якось зовсім інакше... — Озимина то походила добре, — казав Никанор теж охоче і сердечно. — Коли б снігом прикрило, то добре б...

Цієї хвилини пролунав сухий майстрів наказ:

— Дивись, льотники! Дивись, льотники, щоб мені не було губки! Давай!

Робітник хутко смикнув губами цигарку і відбіг десь на своє місце.

Знову чавун. Ллється страшним потоком, готовий перепалити все, що стріне на своїм путі — руку, ногу, людину надвоє...

— Це ж смерть, — показує Никанор у той бік.

— Смерть, — кидає Мишко, — та чорта ли- сого лізти їй в зуби. У форми її. Проте буває...

Никанор стояв, озираючись навколо. Шукав того, що питав про озимину. Та ніяк не міг його знайти, десь він, певне, в іншому кінці. Ливарники рухались між вогненними струмками хутко й безстрашно.

Ці сині, задимлені постаті здались Никанорові незрозумілими, наче люди з якогось іншого світу. Хіба ж то можна так? Ціле життя—залізо й огонь. Краплями сходить на пісок, на чавун сила. Не повернеш її назад. Упала й нема. Пішла гарячим потом... А м'язи й кістки, й жили висотуються... На них сідає іржа. Буде час, коли руки впадуть, знесиліють, не піднесуться на роботу. Сили тії, що була, немає. І хати своєї немає... І двору... І худоби... Тільки є невеличка скринька, як у Прохора. А в ній усе багатство робітникові — нові штани й чоботи.

... Тіло стомилося. Очі пливли в тумані, в голові брязкало. Смертельно зажадалось повітря.

— Надвір, Мишко, куди надвір?

— Сюди, — засміявся Мишко. — За мною.

Никанор, хитаючись, дійшов до дверей.

Клапоть хмурого неба, що, настромившись на димарі між корпусами, сіяв байдужу мряку, здався йому тепер таким безмежним, чистим простором. Никанор сів на залізний брус і жадібно дихнув, розправив спину й плечі, аж хруснуло з суглобах. Перед очима йому постали поля і тоскний вечір, коли над обрієм залягали хмари, а Прохор казав про втечу...

І раптом відчув, як здригається земля від клекоту ваговозів за ворітьми, від двиготіння заводу. Відчув цю страшну силу, що може змолоти й розтерти людину, а от, підкорена їм, стає слухняна! Та все ж, якби скорше вийти на вулицю... Він підвівся, хотів іти.

— Вже йдете? — Стояв і осміхався Мишко.

— Це ти? Я хочу вийти звідси.

— Можна й вийти. Але тут ось трохи нижче — склад. Хочете подивитись? Якраз стоїть тисяч із дві плугів.

Никанор блиснув очима.

— Саківські?

— Чого ж саківські? Наші. Державні плуги. Заводу Жовтневої революції! Ось ходімте!

Він сам провів його до склепу. І тут, спершись на одвірок, Никанор дивився в глибінь безкрайого гамазею, де, задравши чепіги й зарившись лемешами в дрібний пісок, стояли безконечними рядами нові, свіжо-пофарбовані плуги. Що довше вдивляються в них, то ясніше уявлялося йому, як ці частки робочого тіла, невисхлі ще від поту, хмурі ще від чорних мурів гамазею, наповнять сотні й сотні вагонів і вніч, назустріч вітрам і сльоті, застугонять у далекі поля. Вріжуться в землю, підуть стрункими колонами, один за одним...

І знову повстав перед очима ливарний, — дим, і чад, і знову почулося сичання. Сині по-статі в рукавицях. Це ж вони. Це їхні м'язи...

.....

Прогув гудок.

— Зміна, — сказав Мишко, — зараз вийде батько. Ідїть разом додому, а я ще маю справу.

Ринули робітники.

Никанор ступив у цей потік. Стискаючи плечима, боками, ліктями, вони сунули його до воріт — на мокру вечірню вулицю.

До свят залишалось кілька день. Никанор остаточно вже пообіцяв Мишкові зостатися ще й на ці дні. Одного разу вони йшли разом з якихось робітничих зборів, куди його водив невтомний Мишко. За ці дні, що Никанор пробув у них, йому якось розсунулись брови і очі, що дивилися на навколишній світ допитливо і з сумнівом, ставали чимдалі глибші, ніби якийсь новий зміст, проти волі самого Никанора, вливався в його шкарубку істоту і починав світитися в очах.

Говорили вони про наступні свята.

— Подивлюся іще, як ви там приставляєте. Бо там же Васька питатиме. Він у мене теж розбитний хлопець.

— Та ходу йому нема, — сказав Мишко.

— Воно начебто й правда.

— Ще неправда! Знаєте що? Ось ви його пришліть до нас.

— Та й що?

— Хай тут побуде. Може, ми його на завод... Що ви на таке скажете?

— Та воно там і саме пнеться. А не знаю. —

Він не хотів признатися, що ця думка не раз уже ворушилася йому десь у глибших закутках його мозку, що поволі перемелював цю силу нових і незвичних для нього явищ і спостережень. Вони, мов ліхтарі, щедро вгрузали в нього теплими й ясними словами робітника, а то — гострим каменем якогось протиріччя, що спричиняло нову настороженість... Мишко, здавалося, наскрізь бачив свого дядька і, мов той сміливий капітан, вів цей важкий пароплав, навантажений сумнівами, підозрою і разом соціальною неминучістю — остаточно прийти до твердої керівної руки тих, від чийого ім'я так послідовно і настійно веде його Мишко...

— Кажете, пнеться? І чудесно. Давайте сюди, — гаряче відповів Мишко.

— На механіка, каже, хочу. Таке дурне, наче дома нічого їсти.

— Невже на механіка? Я ж теж, дядьку, буду механіком. Значить, сюди його.

— Та я не пущу. Куди там воно рипається? Хай робить на землі.

— У вас же ще є хлопці.

— А є. Там один такий отряха. У школу ходить. А другий, той по хазяйству. Хвости хай крутить.

— Дурниці. Ось після свят присилайте. Мені так здається, що в колективі ви й без Васьки обійдетесь. — Никанор мовчав, насторожився. Який там колектив, мовляв. А Мишко вів далі.

— Бачу, що ви, як побудете у нас у клубі,

то ще й сами, чого доброго, на завод попроситесь, і в село годі вертатись...

Никанор покрутив головою.

— Це вже ні. Хай уже ваша доля така випала. Хто його зна, може й Васька, — додав він задумливо, — а я вже тут надивився. Чудні ви люди.

— Чудні?

— Не такі якісь. Ви й сами наче з заліза.

Хтів іще сказати щось, та тільки махнув рукою — не знаходив такого слова.

Потім додав:

— Смерть за вами ходить.

Мишко засміявся.

— Вона за кожним ходить. А найбільше дядьку, за тим, хто й не думає. За нами тепер їй не так зручно. Але ось ми вже й дома.

В кімнаті на них чекав Прохор.

Він підвівся назустріч їм і, посміхаючись спід вуса, запитав:

— Де це ви ходите? Чи не загуляли бува?

— Ні, сурйозні справи розв'язуємо, — відповів Мишко, переможно блискаючи очима. За кілька хвилин він прилаштувався в кухні коло широкого чистого стола, який йому приготувала мати, розгорнув великий аркуш паперу, розклав свої циркулі та інше приладдя і поринув у якесь рисування, забувши, здавалося, про цілий світ.

Мати увійшла до кімнати. Троє старих почали розмову, в якій вони непомітно клали

цеглину до цеглини на той підмурок, що по волі, іноді тріскаючись і крекчучи, але знову злютовуючись і вирівнюючись, уже тужавів у Никаноровій свідомості. Говорили про колективи, про господарювання в них, про індустріалізацію країни, про ту незглибну роботу, що робить партія...

Проходив крок за кроком доводив Никанорові переваги колективного господарювання. Він малював широку й привабливу картину будівництва соціалізму, машинізації великого сільського господарства, визволення бідноти й трудящого середняцтва від злиднів півголодного життя. Практичним своїм розумом Никанор дедалі глибше починав зважувати правду його слів, і може вперше за все його життя йому прокидалось почуття сорому за марно загублені роки... Він починав розмислювати, як би ж то тепер переступити через цей новий поріг його життя...

Минуло ще кілька днів. Никанор чекав свят і збирався по тому вирушити додому. Мишко одного вечора, перехвативши після зміни на швидку руч обід, подався знову на завод.

— І сьогодні йдеш? — спитала мати. — Хоч би цей вечір посидів вдома. Адже дядько швидко поїде. Посидь із нами.

— Не йди, Мишко, ну його, — сказав Прохор, — без тебе обійдуться. Не йди, прошу я тебе.

Але Мишко таки пішов. Як же. Зосталось два дні. Сьогодні буде генеральна проба. Він мусить сам пустити струм, мусить подивитись, як виглядатиме зала, як горітиме зоря, яку він з комсомолом приготував до свят... Хто ж без нього? Ще вдарить кого струмом. Не можна. Треба йти. І пішов.

У клубі зібралися того вечора всі синьоблузники, що мали робити в день свята виставу. Мишко глянув на кін, побачив серед них ту, про кого він думав ідучи сюди. Мишкові прутко стислося серце. Він кілька днів уже не бачив її. Груня блиснула на нього очима, як тільки він став на дверях.

— Здорово, шатіє! — гукнув він до «синьоблузників». — Ану, артисти погорілого театру, гетьте мені зі сцени.

— Положим, — озвались ті, — нам і тут добре.

— Але краще, як ви позлазите. Бо ось зараз пускатиму струм, а там скрізь дроти, ще не все обладнано. Отож краще забирайтесь, серйозно кажу, а то ще дзизне кого.

Збіг на сцену і встиг стиснути Груні гарячі пальці.

— Здрастуй, — шепнув їй.

Потім розтяг тужурку, надів на шию моток тонкого дроту, взяв обценьки.

— Оце перетягну для завіс і потім пускатиму. Казав їм — прибийте, — не прибили. От народ. І це мушу робити сам.

Підставив розкладну драбинку й подерся до верхнього порталу прибивати дрiт. «Синьо-блузники» сиділи в залі на ослонах, жартували. Усім було весело й радісно. Ідуть свята, буде повно робітників, тут вони покажуть своє мистецтво...

Мишко висотав один кінець дроту з мотка, що висів у нього на плечах, і став обценьками прикручувати його в куточку, над дошкою з ізоляторами. Груня стежила за ним, за кожним його рухом, не одривала очей. Його дужа, гнучка постать біліла свіжою сорочкою в напівтемному квадраті сцени, то небезпечно перехиляючись через драбину, то напружено застигаючи біля якоїсь труднації. Ось він зіп'явся навшпиньки. Повільно звів руки.

— Не впади, Мишку, — тихо сказала Груня.

Та він і сам тримався добре. Він тільки засміявся на відповідь, струснув чубом, мовляв, не турбуйся. З цим уже кінчив і ось зараз треба тільки прикрутити другий кінець дроту до того кінця, що в залі. Тоді злучити дрiт із дошкою і все. Погано, немає провода. Казав докупити, не докупили. Та можна й цим звичайним, без ізолятора.

— Ех, і заграє ж ілюмінація...

Йому було приємно відчувати, що тут покладено силу його турбот, праці, фантазії. Груня також це відчуває. Вона мружить до нього очі, посміхається. А що вже дядько Ни-

канор буде здивований! Йому ніколи в житті не доводилось бачити стільки вогню, скільки буде тут.

— Ну, хлопці, ще одна хвилина. Прикручую...

— Та давай швидше.

— Хвилина. Біжи хто до механіка, хай дає струм. Поки я тут...

Рука з дротом махнула в повітрі.

Кінець десь зачепився... В залі блиснули сотні вогнів... І цієї ж миті страшний зойк вирвався Мишкові з грудей, і він, як стій, упав на сцену.

Спочатку ніхто нічого не міг зрозуміти. Тільки всім одразу, в одну мить, розширились очі, і всім обличчя немов скаменіли. Потім усі рвонулися з ослонів...

— Струм!!!

— Хто пустив струм???

— Вимкніть струм!!!

Мишка підкинуло над дошками кону, вдарило головою об рампу. Палючий струм корчив йому м'язи, пробігав усім тілом, пропалював шкіру на руках, на шиї, на грудях. Скрізь, де охоплював його дріт, з шаленою швидкістю проступили фіялкові пруги болючих страшних обпалів. Він кричав диким, звірячим криком. Він скриготів і клацав зубами, намагався розціпити пальці, якими він стискував обценьки з дротом, але посудомлені, напружені м'язи корчилились і стискували обценьки ще дужче.

Жах бився і кричав йому в очах і в очах усіх його товаришів.

— Рятуйте!..

Груня стрибнула до нього. Кинулась до ізоляторів. Не знайде. Рвонула його за руку — хотіла вирвати з того дроту — її жбурнуло до стіни.

Хтось закричав:

— Монтьора!

Кілька хлопців у розпачі кинулись на вулицю.

Хтось ударив шматком рейки в дошку...

... Відразу погасло все.

Мишко вже не бився. Він лежав серед свого струменту, обрізків бляхи та дроту.

Тихо.

Мишко ледве чутно стогнав.

За кілька хвилин авто негайної допомоги блиснуло червоним ліхтариком і спинилося біля клубу.

Товариші обкладали Мишкове тіло холодною мокрою землею. Лікар хутко підійшов до них.

— Годі, товариші. Тепер наша справа. Оповістіть батька й завком. Він буде в хірургічному відділі Першої радлікарні.

Мишка поклали в авто.

— Він не помре? — блідими губами спитала Груня.

Лікар, не давши ніякої відповіді, суворо глянув на неї, знизав плечима.

Авто хутко зникло в сутінках вечірньої вулиці...

Прохор не плакав, він тільки зчорнів на вугіль, наче всередині йому все перетліло. Три дні Мишко боровся з смертю. Ніхто до останньої хвилини не міг сказати, чим скінчиться боротьба.

В лікарні щоразу повторювали одне й те саме:

— Будьте мужні. Тримайтеся.

Никанор зібрався додому. Не міг більше дивитись у безсонні Прохорові очі, що гасли з кожним днем, як гасне жужіль. Не міг довше зносити цієї мовчазної муки.

У маленькій кімнатці стояла сутінь. Маша лежала на ліжку в німій розпуці. Сухі виснажені очі їй бездумно блукали по стінах.

Никанор одягся, взяв шапку.

— Прощай, брате, — сказав він до Прохора. — Прощай і ти, Машо.

І потім, впустивши на груди голову, немов на своє давнє запитання, відповів:

— Допрахтикувався... — і якось коротко і глухо, наче всім тілом, заривав.

— А парубок же який був... людина яка вірна...

Прохор підвівся з сундучка. Три дні він уже не був на заводі. Голова йому побілішала, а шорстку, неголену щоку переорали свіжі, глибокі рови.

— Ходім. Проведу.

Вони вийшли на вулицю й пішли на передмістя. Никанор мовчав, як і Прохор. А коли доходили до заводу, Никанор схопив за руку брата і гаряче, всіма грудьми прохрипів йому:

— Ходім на село. Додому... Земля не вб'є. Пам'ятаєш батькові слова?

Прохор зупинився. Підвів на брата важкий, налитий горем погляд, докірливо похитав головою.

— Зостаєшся? — ніби запитав, ніби ствердив Никанор.

— Якби кожний з нас кинув завод, що б же з того було, — тихо спитав Прохор. — Не думав ти докраю, Никаноре. — Він глянув на робітників, що зосередженою, заклопотаною лавою сунули в браму заводу, і заговорив далі, тяжко добуваючи з грудей сухі пекучі слова.

— На землю, кажеш... Та ти подумай. Дивись сюди, — показав він на робітників, — дивись на них. Сила. Не спиниш її. І не одірвеш від неї крихти. Через те ми й сила. Тебе, як виїздиш ранком у поле, жайворон стрічає, земля тобі пахтить. А тут вона стогне вся, і жили тобі наллються вогнем, аж потягне їх. Отут моє все...

Останнє слово, як жарина, впало на болючу виразку. Прохор скривився, глянув знову на брата запаленими очима. Потім прихилився до стіни, закрити обличчя й застогнав:

— Мишку, хлопче мій!.. Механіку!.. Як же ти не вберігся... Пропав задурно...

Никанор стояв мовчазний, не знаходячи слів, щоб розвантажити душу. І раптом... вплив перед ним напівтемний склад і тисячі залізшикованих у безконечні ряди... Вони ще пахнули свіжою фарбою, наче сходила на пісок невидима сила — повітря було від неї гаряче й густе. Мишкова постать беззвучно стоїть на дверях гамазею, простягає до заліз чорну, обпалену руку.

— Наші, дядьку, Никаноре. Не саківські.

Никанор захлинувся повітрям. Посунувся вперед усім тілом, схопив Прохора, стиснув м'язами, наче обклав його чорною землею і проговорив йому і заводу, і синім китайкам, що там десь ворушились в диму і в гуркоті:

— Не гнівайся, брате... що довго я не знав тебе, не туди стояв мій розум... Як прийде Васька, бережи його, а я вже на селі знайду собі дорогу...

Одступив, востаннє глянув на завод, на димарі, що, мов сторожа велетнів, пахкали в небо, і пішов, одбиваючи по бруку тяжкі рівні кроки.

Коли кінчилась вулиця і перед ним лягла довга, покручена й грузька дорога — безконечним осіннім степом, Никанор почув, як раптом у двадцятьох місцях задрижало позад нього передмістя і попливло могутнім голосом над степом:

— Гу-у-у-у-у-у-у.

Обернувся. Там валив густий дим і танув над будинками. Ранкова зміна ставала до роботи.

Після зміни Прохор пішов до лікарні. Перед дверима хірургічного відділу він довго стояв, не наважуючись переступити поріг. Серце йому билось повільно й глухо. І коли воно стискувалось, Прохор питав: як? що з ним?.. Нарешті він одчинив двері.

Просто перед ним стояв лікар. Він надівав уже капелюх, збираючись іти. Побачивши Прохора, він лагідно й радісно простяг йому руку.

— Ну... — вихопилось у Прохора, і очі вгрузли в лікареві губи, чекали, доки ті ворухнуться, вимовлять страшне, а може! може радісне слово...

Лікар міцніше стиснув йому руку, лагідно посміхнувся втомленими, розумними очима і тихо промовив:

— Ваш син будуватиме соціалізм, товаришу Сахно. Ми вже одвоювали його од смерті. Місяць-два поправлятиметься, а там і на роботу. Хороший, хороший у вас хлопець. Тільки не йдіть, не турбуйте його.

Прохор стояв перед ним німий, наче скутий цим неосяжним важким несподіваним щастям. Нічого не міг промовити. Тільки чув, як гарячі сльози залили очі, і крізь них, ледве намагаючи

двері, він тихо, навшпиньках, вийшов на вулицю, озирнувся, чи ніхто не бачить і раптом, по-молодому розправив плечі і кинувся бігти, затримуючи в грудях владний, переможний радісний крик.

1927 — 1932

Зам. № 249 Тираж 50.000

Уповноважений голвліту № 7784 (141). Папір ф. 72 × 104 — 40 кг.
1 пап. арк. 91000 літер. Видання № 76. Здано в роботу 5/II — 34 р.
Підписано до друку 18 III — 34 р.

Київ, 6-ка друк. УПП ДВОУ. Сінний майдан, 14.

A 530981

1885

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО